

महाराष्ट्र शासन राजपत्र

असाधारण भाग पाच

वर्ष ४, अंक १३]

सोमवार, जुलै ९, २०१८/आषाढ १८, शके १९४०

[पृष्ठे ५, किंमत : रुपये २६.००

असाधारण क्रमांक ३५

प्राधिकृत प्रकाशन

महाराष्ट्र विधानसभेत व महाराष्ट्र विधानपरिषदेत सादर केलेली विधेयके.

महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय

महाराष्ट्र विधानसभेत दिनांक ९ जुलै, २०१८ रोजी पुरःस्थापित करण्यात आलेले खालील विधेयक महाराष्ट्र विधानसभा नियम ११६ अन्वये प्रसिद्ध करण्यात येत आहे :—

L. A. BILL No. XLII OF 2018.

A BILL

FURTHER TO AMEND THE CODE OF CIVIL PROCEDURE, 1908, IN
ITS APPLICATION TO THE STATE OF MAHARASHTRA.

सन २०१८ चे विधानसभा विधेयक क्रमांक ४२.

दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८, महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना, त्यात आणखी सुधारणा
करण्याकरिता विधेयक.

ज्याअर्थी, राज्य विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांचे अधिवेशन चालू नव्हते ;

१९०८ चा
५.

आणि ज्याअर्थी, यात यापुढे दिलेल्या प्रयोजनांकरिता, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८, महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना, त्यात आणखी सुधारणा करण्यासाठी महाराष्ट्राच्या राज्यपालांनी तात्काळ कार्यवाही करणे जीमुळे आवश्यक व्हावे अशी परिस्थिती अस्तित्वात असल्याबद्दल त्यांची खात्री पटली होती ; आणि म्हणून, त्यांनी दिनांक २७ जून २०१८ रोजी, दिवाणी प्रक्रिया संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अध्यादेश, २०१८ हा प्रख्यापित केला होता ;

२०१८ चा
महा. अध्या.
१८.

भाग पाच—३५—१.
एचबी—१६८७—१.

आणि ज्याअर्थी, उक्त अध्यादेशाचे राज्य विधानमंडळाच्या अधिनियमात रूपांतर करणे इष्ट आहे ; **त्याअर्थी,** भारतीय गणराज्याच्या एकोणसत्तराव्या वर्षी, याद्वारे, पुढील अधिनियम करण्यात येत आहे :—

संक्षिप्त नाव व
प्रारंभ.

१. (१) या अधिनियमास, दिवाणी प्रक्रिया संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अधिनियम, २०१८, असे म्हणावे.
(२) तो दिनांक २७ जून २०१८ रोजी अंमलात आला असल्याचे मानण्यात येईल.

सन १९०८ चा
अधिनियम क्रमांक
५, महाराष्ट्र राज्यास
लागू असताना
त्यातील कलम ९-क
वगळणे.

२. दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८, महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना (यात यापुढे जिचा निर्देश “ मुख्य अधिनियम ” असा करण्यात आला आहे), याचे कलम ९-क वगळण्यात येईल.

१९०८ चा
५.

व्यावृत्ती.

३. मुख्य अधिनियमाचे कलम ९-क वगळण्यात आले असले तरी,—

(१) कलम ९-क अन्वये विनिश्चित केलेल्या एखाद्या प्रारंभिक वादमुद्याची विचारार्ह बाब ही, दिवाणी प्रक्रिया संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अधिनियम, २०१८ (यात यापुढे या कलमात ज्याचा निर्देश “ सुधारणा अधिनियम ” असा करण्यात आला आहे) याच्या प्रारंभाच्या दिनांकास प्रलंबित असेल त्याबाबतीत, उक्त वादमुद्दा हा मुख्य अधिनियमाच्या आदेश चौदा अन्वये विनिश्चित केलेला वादमुद्दा असल्याचे मानण्यात येईल आणि खुद्द तो दावा अंतिमतः निकालात काढण्याच्या वेळी इतर सर्व वादमुद्दांबरोबरच तो वादमुद्दादेखील न्यायालयाकडून, त्यास योग्य वाटेल अशा प्रकारे निर्णीत करण्यात येईल :

२०१८ चा
महा.

परंतु, कलम ९-क अन्वये अशा प्रकारे विनिश्चित केलेल्या प्रारंभिक वादमुद्याबाबत त्या दाव्यातील कोणत्याही पक्षकाराकडून किंवा पक्षकारांकडून कोणताही पुरावा दिला गेल्यास, तो पुरावादेखील दाव्यामध्ये दिलेल्या इतर वादमुद्दांवरील पुराव्यांसह खुद्द तो दावा अंतिमतः निकालात काढण्याच्या वेळी न्यायालयाकडून विचारात घेण्यात येईल ;

(२) ज्या प्रकरणांत, कलम ९-क अन्वये विनिश्चित केलेल्या प्रारंभिक वादमुद्यावर न्यायालयाला तो दावा विचारार्थ स्वीकारण्याची अधिकारिता आहे, असे ग्राह्य धरणारा, निर्णय देण्यात आला असेल, आणि अशा निर्णयास घेतलेली हरकत, सुधारणा अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास पुनरीक्षण न्यायालयासमोर प्रलंबित असेल, अशा सर्व प्रकरणांत अशी पुनरीक्षणाची कार्यवाही रद्द होईल :

परंतु, जेथे अशा दाव्यातील हुकुमनाम्यावर अपील केलेले असेल तेथे, अधिकारिता कायम करणा-या आदेशातील कोणतीही चूक, दोष किंवा अनियमितता ही कारणे जणू काही त्या अपील अर्जातच समाविष्ट केलेली आहेत असे समजून ती कारणे अशा अपील अर्जातील हरकतीच्या कारणांपैकीच एक असल्याचे समजण्यात येईल ;

(३) ज्या प्रकरणांत, कलम ९-क अन्वये विनिश्चित केलेल्या एखाद्या प्रारंभिक वादमुद्यावर न्यायालयाला तो दावा विचारार्थ स्वीकारण्याची अधिकारिता नाही, असे ग्राह्य धरणारा, निर्णय देण्यात आला असेल, आणि अशा निर्णयास घेतलेली हरकत, सुधारणा अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास अपील किंवा पुनरीक्षण न्यायालयासमोर प्रलंबित असेल, अशा सर्व प्रकरणांत अशी अपील किंवा पुनरीक्षण कार्यवाही, जणू काही सुधारणा अधिनियम अधिनियमित करण्यात आलेला नाही आणि त्याद्वारे कलम ९-क वगळण्यात आलेले नाही असे समजून, पुढे चालू राहील :

परंतु, अपील किंवा पुनरीक्षण न्यायालय, असा अपील किंवा पुनरीक्षण अर्ज अंशतः मंजूर करताना, कलम ९-क अन्वये विनिश्चित केलेल्या अशा प्रारंभिक वादमुद्यावर पुनर्विचार करण्यासाठी ती बाब, न्यायचौकशी करणा-या न्यायालयाकडे परत पाठवील त्याबाबतीत, न्यायचौकशी करणा-या न्यायालयाला ती कार्यवाही मिळाल्यावर, मुख्य अधिनियमाच्या सर्व तरतुदी लागू होतील ;

(४) कलम ९-क वगळण्यापूर्वी त्याच्या पोट-कलम (२) अन्वये ज्या प्रकरणांत कोणताही अंतरिमकालीन अनुतोष मंजूर करणारा आदेश दिलेला असेल तशा सर्व प्रकरणांत, असा आदेश हा, मुख्य अधिनियमाच्या आदेश एकोणचाळीस अन्वये दिलेला एक अंतरिमकालीन आदेश असल्याचे मानण्यात येईल आणि न्यायालयाने ज्या अर्जावर असा आदेश दिलेला असेल अशा अर्जावर निर्णय देतेवेळी, एकतर असा आदेश कायम करील किंवा तो विलोपित करील किंवा त्यात फेरबदल करील.

२०१८ चा
महा.
अध्या.
१८.

४. (१) दिवाणी प्रक्रिया संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अध्यादेश, २०१८ हा, याद्वारे, निरसित करण्यात येत आहे.

सन २०१८ चा
महाराष्ट्र अध्यादेश
क्रमांक १८ याचे
निरसन व
व्यावृत्ती.

(२) अशा प्रकारे निरसन झाले असले तरीही, उक्त अध्यादेशाद्वारे सुधारणा करण्यात आलेल्या मुख्य अधिनियमाच्या संबंधित तरतुदींन्वये करण्यात आलेली कोणतीही कृती किंवा कोणतीही कार्यवाही (काढण्यात आलेली कोणतीही अधिसूचना किंवा दिलेला कोणताही आदेश यांसह) ही, या अधिनियमान्वये सुधारणा करण्यात आलेल्या मुख्य अधिनियमाच्या संबंधित तरतुदींन्वये करण्यात आलेली कोणतीही कृती, कार्यवाही किंवा, यथास्थिति, काढण्यात आलेली अधिसूचना किंवा दिलेला आदेश असल्याचे मानण्यात येईल.

उद्देश व कारणे यांचे निवेदन

इन्स्टिट्यूट इंडो-पोर्तुगीज विरुद्ध बॉर्जेस ((१९५८) ६० बॉम्बे एल. आर. ६६०) या प्रकरणात उच्च न्यायालयाने दिलेल्या न्यायनिर्णयाचा परिणाम निष्पन्न करण्याच्या हेतूने, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ (१९०८ चा ५), महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना, त्यामध्ये, दिवाणी प्रक्रिया संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अधिनियम, १९७० (१९७० चा महा. २५) द्वारे कलम ९-क समाविष्ट केले होते.

उक्त संहितेच्या कलम ८० अन्वये वैध नोटीस न देता, मुंबई शहर दिवाणी न्यायालयात शासनाविरुद्ध एक दावा दाखल करण्यात आला होता, त्यावेळी त्या न्यायालयाने अधिकारितेचा प्रश्न विचारात न घेता वादीला एक अंतरिमकालीन मनाईहुकूम आणि एक तहकुबी आदेश देता येत होता. यामुळे वादीने शासनाला नोटीस देणे शक्य झाले असते. त्या नोटीशीचा कालावधी संपल्यानंतर, वादीने नवीन दावा दाखल करण्यासाठी स्वेच्छेने तो दावा मागे घेणे आणि नंतर नव्याने दाखल केलेल्या दाव्यात, आधी मंजूर केलेला अंतरिमकालीन मनाईहुकूम कायम करण्याची विनंती करणे शक्य होते.

अशा प्रकारे, जरी अधिकारितेचा प्रश्न उपस्थित होत असला तरी त्यात अधिक न शिरता मनाईहुकूम देण्याच्या या प्रथेचा तेव्हा गंभीर दुरुपयोग होत होता, असे लक्षात आले होते. अशा पार्श्वभूमीवर उक्त संहितेत कलम ९-क दाखल करण्यात आले होते.

२. १९७६ मध्ये, संसदेने अधिनियमित केलेल्या दिवाणी प्रक्रिया (सुधारणा) अधिनियम, १९७६ (१९७६ चा १०४) द्वारे उक्त संहितेत व्यापक प्रमाणावर सुधारणा करण्यात आल्या आहेत. त्यामुळे राज्य सुधारणा अंमलात राहण्याचे पुढे चालू राहतील की त्या निरसित होतील याबाबतची संदिग्धता दूर करण्यासाठी, दिवाणी प्रक्रिया संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अधिनियम, १९७७ (१९७७ चा महा. ६५) द्वारे, सन १९७० चा महाराष्ट्र सुधारणा अधिनियम निरसित केला होता आणि त्याद्वारे उक्त कलम ९-क पुन्हा अधिनियमित करण्यात आले होते.

३. तथापि, उक्त कलम ९-क ही, त्रासदायक व अनावश्यक तरतूद बनली होती. त्यामुळे न्यायिक कामकाजात अनावश्यकपणे वाढ तर होतेच शिवाय अनेक प्रकारच्या गुंतागुंतीदेखील निर्माण होतात. मेहेर सिंग विरुद्ध दीपक सावनी [(१९९८) ३ महाराष्ट्र एल. जे. ९४०] या प्रकरणात न्यायालयाने असे प्रतिपादन केले आहे की, जेथे एखाद्या दाव्यात तथ्य व कायदेविषयक प्रश्नांबरोबरच अधिकारितेचा प्रश्न उपस्थित होतो तेथे त्यातील पक्षकारांना साक्षीपुरावा सादर करण्याची संधी दिली गेलीच पाहिजे. तसेच, फोरशोअर को-ऑपरेटिव्ह हाऊसिंग सोसायटी विरुद्ध प्रवीण डी. देसाई [(२०१५) ६ एससीसी ४१२] आणि संदीप गोपाल रहेजा विरुद्ध सोनाली निमिष अरोरा [(२०१६) एससीसी ऑनलाईन बॉम्बे ९३७८] या प्रकरणात न्यायालयाने असेही प्रतिपादन केले आहे की, उक्त कलम ९-क हे अनिवार्य स्वरूपाचे असून जेथे प्रतिवादी न्यायालयाच्या अधिकारितेस हरकत घेतो तेथे त्या न्यायालयाला तो वादमुद्दा विनिश्चित करण्याचा आणि त्यावर निर्णय देण्याचा कोणताही स्वेच्छाधिकार राहात नाही आणि तो विनिश्चित करणे व त्यावर निर्णय देणे बंधनकारक आहे. मुकुंद लिमिटेड विरुद्ध मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ [(२०११) २ महा. एल. जे. ९३६], या प्रकरणात न्यायालयाने असे प्रतिपादन केले आहे की, वाद कार्यवाहीच्या व्यूहरचनेचा एक भाग म्हणूनदेखील प्रतिवादीला सुद्धा अंतरिम अर्जाच्या सुनावणीच्या वेळी अधिकारितेबाबत असलेली त्याची हरकत सोडून देता येणार नाही. वादीचा दावा मुदत कायद्याद्वारे मुदतबाह्य ठरतो आणि तो निव्वळ त्रास देण्याच्या हेतूने केलेला आहे हा, प्रतिवादीचा युक्तिवाद उक्त कलम ९-क च्या व्याप्तीत येतो किंवा कसे हा प्रश्न, जगदीश शामराव थोरवे विरुद्ध श्री. मोहन सीताराम द्रविड (एस एल पी (सी) २२४३८/२०१५) या प्रकरणामध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने दिनांक १७ ऑगस्ट २०१५ रोजीच्या एका आदेशाद्वारे त्याच्या एका मोठ्या न्यायपीठाकडे विचारार्थ निर्देशित केलेला आहे.

उक्त संहितेच्या कलम ९-क च्या परिणामी, न्यायालयीन कार्यवाहीची किमान दोन प्रकारे कोंडी होते. त्यामुळे प्रकरणांचा जलदगतीने निपटारा करण्यात अडसर निर्माण होतो. त्यापैकी पहिली कोंडी म्हणजे, जेव्हा उक्त संहितेच्या कलम ९-क अन्वये एखादा वादमुद्दा उपस्थित केला जातो, तेव्हा न्यायालय कोणत्याही दाव्यात, आधी अशा वादमुद्द्यावर न्यायचौकशीद्वारे निष्कर्ष काढीत नाही आणि तो वादमुद्दा अंतिमतः निर्णीत करीत नाही तोपर्यंत तो दावा निकालात काढू शकणार नाही. परिणामी, तो दावा कित्येक वर्षे प्रलंबित राहतो आणि अक्षरशः अंतरिमकालिन अनुतोषालाच अंतिम अनुतोषाचे रूप प्राप्त होते. दुसरी कोंडी म्हणजे जेव्हा असा वादमुद्दा उपस्थित केला जातो तेव्हा दोन वेळा

न्यायचौकशी करावी लागते, ती, म्हणजे एकदा प्रारंभिक वादमुद्यावर आणि दुस-यांदा उर्वरित वादमुद्यांवर न्यायचौकशी करावी लागते त्यापैकी प्रत्येक न्यायचौकशीला तिच्याशी संबंधित अपिलांच्या आणि विशेष अनुमती याचिकांच्या फे-यांमधून जावे लागते. या सर्व अनावश्यक भारामुळे न्यायिक कार्यवाहीची द्विरूक्ती होते, परिणामी, न्यायालयाच्या वेळेचा आणि साधनांचाही अपव्यय होतो. वस्तुतः, माधुरीबेन के. मेहता विरुद्ध अश्विन रूपशी नायडू [(२०१२) ५ बॉम्बे सी आर २७] या प्रकरणात मुंबई उच्च न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले आहे की, कलम ९-क च्या परिणामी, पुन्हा पुन्हा अर्ज केल्यामुळे कार्यवाहीच्या द्विरूक्तीचा गैरवापर तर होतोच शिवाय ते चक्र अविरतरीत्या तसेच सुरू राहाते.

४. म्हणून, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८, महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना, उक्त कलम ९-क वगळून त्यात सुधारणा करणे इष्ट वाटले.

५. प्रस्तावित अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या दिनांकास न्यायालयात प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीवर उक्त कलम ९-क वगळण्याचा होणारा प्रभाव व परिणाम यांबद्दल योग्य ती तरतूद करण्याचे प्रस्तावित केले होते. त्यानुसार पुढील बाबींसाठी तरतूद करण्याचे प्रस्तावित केले होते :—

(क) दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ याच्या आदेश चौदा अन्वये विनिश्चित केलेल्या इतर सर्व वादमुद्यांसह खुद्द तो दावा अंतिमतः निकालात काढण्याच्या वेळी, प्रलंबित असलेला प्रारंभिक वादमुद्दादेखील निर्णीत करणे, तसेच, त्याबाबतीत आधी दिलेला पुरावादेखील विचारात घेणे ;

(ख) न्यायचौकशी न्यायालयास तो दावा विचारार्थ स्वीकारण्याची अधिकारिता आहे, असे ज्यात ग्राह्य धरण्यात आले असेल अशा त्या न्यायचौकशी न्यायालयाच्या निर्णयाविरुद्ध पुनरीक्षण न्यायालयासमोर प्रलंबित असलेली कार्यवाही रद्द करणे, जेणेकरून, तो मूळ दावा जलदगतीने आणि अंतिमतः निकालात काढणे सुनिश्चित होईल, त्याचवेळी, त्या दाव्यात अंतिम हुकूमनामा देण्यात आल्यास, अपिलाच्या टप्प्यावर अधिकारितेच्या वादमुद्यावरील निर्णयास आव्हान देण्याचा प्रतिवादीचा हक्कही अबाधित ठेवणे ;

(ग) न्यायचौकशी न्यायालयास तो दावा विचारार्थ स्वीकारण्याची अधिकारिता नाही, असे ज्यात ग्राह्य धरण्यात आले असेल अशा त्या चौकशी न्यायालयाच्या निर्णयाविरुद्ध अपील न्यायालयासमोर अपिल प्रलंबित असतील, अशा प्रकरणांत अशी अपील कार्यवाही, जणू काही उक्त कलम ९-क वगळण्यात आलेले नाही असे समजून, पुढे चालू ठेवणे ; आणि

(घ) उक्त कलम ९-क वगळण्यापूर्वी त्याच्या पोट-कलम (२) अन्वये मंजूर केलेल्या कोणत्याही अंतरिमकालीन अनुतोषासंबंधीच्या आदेशास, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ याच्या आदेश एकोणचाळीस अन्वये दिलेला, अंतरिमकालीन अर्जावरील आदेश असल्याचे समजणे, आणि ज्यावर तो आदेश दिला असेल अशा अर्जावर अंतिम निर्णय देतेवेळी, तो एकतर कायम करता येईल किंवा तो विलोपित करता येईल किंवा त्यात फेरबदल करता येईल, अशी तरतूद करणे.

६. राज्य विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांचे अधिवेशन चालू नव्हते आणि उपरोक्त प्रयोजनांकरिता, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ (१९०८ चा ५), महाराष्ट्र राज्यास लागू असताना, त्यात आणखी सुधारणा करण्यासाठी महाराष्ट्राच्या राज्यपालांनी तात्काळ कार्यवाही करणे जीमुळे आवश्यक व्हावे अशी परिस्थिती अस्तित्वात असल्याबद्दल त्यांची खात्री पटली होती, म्हणून, त्यांनी दिनांक २७ जून २०१८ रोजी, दिवाणी प्रक्रिया संहिता (महाराष्ट्र सुधारणा) अध्यादेश, २०१८ (सन २०१८ चा महा. अध्या. १८), हा प्रख्यापित केला होता.

७. उक्त अध्यादेशाचे राज्य विधानमंडळाच्या अधिनियमात रूपांतर करणे हा या विधेयकाचा हेतू आहे.

नागपूर,
दिनांक ५ जुलै, २०१८.

देवेंद्र फडणवीस,
मुख्यमंत्री.

विधान भवन :

नागपूर,
दिनांक ९ जुलै, २०१८.

डॉ. अनंत कळसे,
प्रधान सचिव,
महाराष्ट्र विधानसभा.

भाग पाच—३५—२.

एचबी—१६८७—२.